

“מחוברת וממשיכה... שומרת על האיזון” נשים אתיופיות מצליחות בישראל

סופי וולש ואביגיל אבוזן יונס*

המחקר הנוכחי נועד לבחון את החוויה של “להיות אישה מצליחה” בקרב האוכלוסייה האתיופית בישראל באמצעות ראיונות עומק חצי-מובנים עם 15 נשים בעמדות מקצועיות גבוהות. כמו כן עוסק המחקר בשאלות הנוגעות לזהות אתנית: עד כמה הנשים חוות את עצמן כאתיופיות או ישראליות, ואיך הזהות התרבותית קשורה להצלחתן. באמצעות ניתוח איכותני קטגוריאלי הוסברה חוויית ההצלחה באמצעות שלושה נרטיבים שונים: (א) “הצלחה בעקבות יחסים”; (ב) “הצלחה עצמאית”; (ג) “הצלחה אקראית”. כל הנשים הדגישו שמוטיבציה, עקשנות והתמדה היו מרכיבים משמעותיים בהצלחתן. מבחינת זהות תרבותית, כמעט כל הנשים דיברו על המשכיות התרבות האתיופית דרך אוכל, מנהגים, מוסיקה ועוד, אך כל זאת בנוסף לחשיבות זהותן בישראליות. מקולות הנשים עולה שהצלחתן קשורה ליכולת להחזיק בזהות מורכבת (ולא דיכוטומית), אינטגרטיבית וחיונית. המרואיניות דיברו הן על יכולותיהן וכישוריהן והן על חשיבות התמיכה והעידוד של משפחותיהן, על זיקתן לתרבות האתיופית וגם על זיקתן לזהות הישראלית.

מילות מפתח: נשים אתיופיות, הצלחה מקצועית, זהות אתנית, עלייה

*“כשאני רואה את ההזדמנויות, אני פשוט לוקחת ורצה. אני לא שואלת
את עצמי אם זה קשור לאתיופים או לא קשור לאתיופים. זה קשור לבני
אדם, אני בן אדם – אני הולכת!”
(ובית)*

מבוא

הספרות על הקהילה האתיופית בארץ נוטה להתמקד בקשיי הקליטה של הקהילה. בני הקהילה האתיופית בארץ מתמודדים עם גזענות ואפליה עקב צבע עורם (Ben-Eliezer, 2004), ובספרות יש התייחסות לקשיים בהשתלבות בשוק העבודה ולמצב הכלכלי

מאמר זה מוקדש לזכרה של אביגיל אבוזן יונס ז"ל, אישה אתיופית מצליחה ומיוחדת שנפטרה בטרם עת במהלך כתיבת עבודה זו. תודה לנשים האמיצות והחזקות שהסכימו להתראיין למחקר הזה. תודה מיוחדת ליעל מור על עזרתה בכתיבת המאמר.

הקשה (Kaplan & Salamon, 1998), לפערים התרבותיים שמובילים לקשיי הסתגלות (Kaniel, 1990), לאחוזים הגבוהים של דיכאון ואובדנות (Arieli, Gilat, & Aycheh, 1996) ובמיוחד לקשיים של הדור הצעיר ולחוריית הניכור שלו (שבתאי, 2001; Ben-David & Ben-Ari, 1997; Goldblatt & Rosenblum, 2007; Ringel, Ronell, & Getahun, 2005). במחקר הנוכחי הוסט מוקד הדיון למקום אחר: אל נשים שלמרות הקשיים דווקא מתקדמות ומצליחות. נשים אלה, לרוב בשנות ה-30 וה-40 לחייהן, הגיעו למשרות בכירות ולתפקידים יוקרתיים בצבא, באוניברסיטאות, במשרדים ממשלתיים, במקצועות חופשיים ועוד. המחקר מתמקד בצד השאפתני, החזק והמתמודד של נשים הנתונות במעבר בין תרבויות. למרות קשיי ההגירה והקליטה, והמכשולים הפוטנציאליים הקשורים למגדר ולמגזר, הצליחו נשים אלה להתגבר ולטפס במעלה ההיררכיה המקצועית. זאת ועוד, הן הגיעו למעמד מקצועי גבוה על פי אמות המידה המקובלות בחברה בכלל ולא דווקא בקרב הקהילה האתיופית.

מטרת המחקר הייתה אפוא לגלות, באמצעות סיפורי חיים, איך נשים אלו מפרשות את הצלחתן ואיך הן תופסות את עצמן מבחינת זהותן האתנית. המחקר מנסה אם כן לשבור דפוס לעומת מחקרים קודמים, ולהתבונן דווקא בפן חיובי: מה מאפשר לאישה אתיופית בישראל להצליח ולהגיע למשרה בכירה ולמעמד גבוה בחברה הישראלית. למחקר זה מטרת חינוכיות וחברתיות, והוא שואף לפתוח דיאלוג שיוכל לעזור לדורות הבאים של בנות אתיופיות להצליח ולהתקדם גם הן. נשים מהגרות מהוות מודל לנשים רבות, בהיותן מובילות מהלכים שהם ראשוניים לנשים, ובהעזתן לבטא את עצמן ואת חלומותיהן מבלי לפחד להגשימם.

נשים אתיופיות בישראל

המחקר הנוכחי בוחן קבוצה ייחודית – נשים מהעדה האתיופית שעלו לישראל. כדי להצליח הן צריכות להתמודד עם רבדים שונים של אפליה: כנשים, כמהגרות וכנשים שחורות בחברה שהיא לרוב לבנה. ברקע עומדת היסטוריית הקהילה האתיופית בישראל וקשייה וגם נושאים של גזע ומגדר. טורנר (Turner, 2007), במאמרה "מחסומים פסיכו-סוציאליים בהתפתחות קריירה בקרב נשים שחורות", עוסקת במעמד של נשים שחורות כ"מיעוט כפול" ("dual minority status"). היא מתארת ארבעה מחסומים שעל נשים שחורות בחברה לבנה להתמודד עמם: גזענות, מיננות, גילנות ואפליה על בסיס מעמד חברתי-כלכלי. בדומה לנשים שחורות בארצות-הברית שראיינה טורנר, נשים אתיופיות בישראל נתקלות במחסומים רבים של ציפיות, הנחות,

סטראוטיפים ונורמות תרבותיות, הן של הקהילה האתיופית בישראל והן של החברה הישראלית.

המרואינות במחקר הנוכחי גדלו בחברה היהודית האתיופית. באתיופיה הייתה זו חברה מסורתית דתית, שבה תפקידי מגדר מוגדרים וברורים ותרבות עבודה (הן סוג התעסוקה והן הנורמות עבודה) שונות מאלו שבישראל. נתונים סטטיסטיים עדכניים מראים כי העדה האתיופית בישראל היא כ-1.6% מהאוכלוסייה (110,100 ב-2010 – הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2011), 67% בערך מהעדה הם עולים מהדור הראשון). העדה האתיופית היהודית, הידועה כ”ביתא ישראל”, מחזיקה במנהגים יהודיים עוד מן המאה ה-12 לכל הפחות (Ben-Eliezer, 2004). בני העדה מאמינים שהם נצר לשבט דן האבוד (Ojanuga, 1993), או צאצאיהם של המלך שלמה ומלכת שבא (Kessler, 1985). בעקבות ההכרה ביהדותם ב-1973 (Ben-David & Ben-Ari, 1973) החלה תנועת הגירה של הקהילה היהודית, שהייתה כרוכה במסעות מסוכנים, ארוכים ומייגעים דרך סודן, בתקופות ממושכות של המתנה, בטרואומה (מחלות ומוות של קרובי משפחה, חטיפות), ברעב ובמחסור (Ben-Ezer, 2002). היו שני גלי הגירה עיקריים: ”מבצע משה” ב-1984 – רכבת אווירית מסיבית ממחנות פליטים בסודן, ו”מבצע שלמה” ב-1991 – שבו 14,000 יהודים יוצאי אתיופיה הוטסו ברכבת אווירית מאדיס-אבבה לתל-אביב במשך יותר מ-33 שעות. מאמצע שנות ה-90 התרחש גל עלייה נוסף של בני הפלאשמורה (יהודים שחיו כמומרם נוצרים) (Offer, 2007).

באתיופיה התגוררו היהודים בעיקר בכפרים, שהיו מפורזים על פני שטחים נרחבים בצפון אתיופיה (סלמון, 1993). אורח החיים של הקהילה היה כפרי-חקלאי. בני הקהילה עסקו לרוב בחקלאות ובמלאכות שדרשו מיומנות מיוחדת, ונחשבו באזורים אלה לכמעט בלעדיים ליהודים, כמו נפחות וקדרות (וייל, 1991; סלמון, 1993). בראש הסולם החברתי עמדו כוהני הדת (הקייסים). הם היו בעלי הידע והסמכות הדתית, החברתית והמשפטית. בדרגה נמוכה יותר נמצאו זקני העדה (’שִׁמְגֵלוֹן’) שהיו בעלי סמכות בנושאים שבין אדם לחברו, ועמם התייעצו בהחלטות משפחתיות וחברתיות. המבנה ההיררכי של הקהילה התקיים גם במשפחה, והודגש הכבוד למבוגר ולהורה (וייל, 1991). בבית האתיופי, כמו בתוך הקהילה, הייתה חלוקת תפקידים ברורה בין נשים לגברים. את סדר העדיפויות של המשפחה המורחבת קבע ראש המשפחה – האב; בראש סדר העדיפויות עמד המצב הכלכלי. המשפחה התנהלה על פי כללים ברורים: חלוקת תפקידים בין המינים, ותרומת הילדים לקיום היום-יומי של המשפחה.

לגבר היה תפקיד חשוב בספרה הציבורית, מחוץ לבית, והוא היה אחראי על הפרנסה בעבודה עצמאית. הגבר התמחה בנפחות, בייצור ותיקון כלים חקלאיים ובאריגת בדים. הוא ייצג את המשפחה בפני זקני הקהילה והשלטונות, ונהנה ממעמד

חברתי גבוה. תחום האחריות של האישה היה המרחב הפרטי, משק הבית וגידול הילדים. כמו כן, היא עסקה בעבודות כגון איסוף קרשים להסקת אש, בקדרות, בייצור כלי חרס לבישול, בשאיבת מים מהמעייין (סלמון, 1993), בקליעת סלים ("ספט") לצרכים שונים, ברקמת שמלות ומכירתן בשווקים (דולב-גנדלמן, 1989).

הייחוד של התמודדות העלייה מאתיופיה מתבטא לא רק במעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית, אלא גם בהתמודדות עם השוני העצום מבחינת הנורמות והערכים החברתיים-תרבותיים השונים בתוכם ובמהותם, שאליהם היה צריך להסתגל (שבתאי וקסן, 2005). שבתאי וקסן ממשיכות ואומרות שבשלבים הראשונים של הקליטה בתחום התעסוקה ניכרו אצל בני הקהילה קשיי הסתגלות לדפוסי עבודה מערביים – עמידה בשעות עבודה קבועות, הסתגלות לציוד טכנולוגי והפעלתו ועוד. הקשר הדל עם ישראלים גרם לכך שהזמן שנדרש להסתגלות התארך מאוד. לעומת זאת סייעו לעולים כושר גופני וסיבולת גבוהים, ובעיקר אהבת העבודה ותפיסתה כערך חיובי, המאפיינות את הקהילה ככלל.

הפער העצום שנוצר בין הרקע שממנו באו העולים לבין המציאות החדשה, ערער הן את תפקודו של הפרט והן את יציבותן של המסגרות החברתיות. פער זה בא לידי ביטוי גם ברמת ההתנהגות היום-יומית: לדוגמה, דפוסי ההתנהגות המסורתיים שהיו נהוגים בקרב העדה באתיופיה התבססו על איפוק רב, נימוס, צניעות, גילוי יחס של כבוד לזולת ובמיוחד כלפי דמויות סמכות. ישראלים לא הבינו לעתים קרובות נורמות אלה, וכך נוצרו קשיים בתקשורת בין-תרבותית והפכו למוקדי תסכול בקהילה (Kaniel, 1990).

אחד השינויים המרכזיים שהקהילה האתיופית היהודית עברה בישראל במעבר לחברה מודרנית מערבית, הוא השינוי בהיבטי משפחה ויחסים אישיים (Weil, 2004). קודם כול נוצרו מצבים של פירוד משפחות כתוצאה מעצם תהליך העלייה (וייל, 1991); ועם הגיעה לארץ איבדה הקהילה את הנהגתה המסורתית, וגם את המבנה ההיררכי של המשפחה במדינת המוצא (מנדלצווייג, 1991).

הגירה, מגדר וגזע

בויד (Boyd, 1986) טוען שמחקר בתחום הגירה נטה להתעלם מחוויות של מהגרות והתמקד בחווייתם של גברים, וגרם לנשים מהגרות להיות "בלתי נראות" או "מושא לסטריאוטיפים". דיון ודיון (Dion & Dion, 2001) מדגישים שלמגדר יש משמעות חברתית גדולה בכל תרבות, ושחשוב להבין את חוויית ההגירה גם מנקודת מבטן של מהגרות. הם מוסיפים שהסתגלות תרבותית במשפחות מהגרות תלויה בהמשכיות ושינוי, וכי מגדר הוא מרכיב קריטי להבנת תהליכים אלו. נו, ספיצ'לי, קאספר ו-וו (Noh, Speechley, Kaspar, & Wu, 1992) מתארים את "השערת העול הכפול"

(the double burden hypothesis) של נשים מהגרות שחוות לחץ רב עקב עומס התפקידים (אחריות בבית, טיפול בילדים ועבודה בשכר).

לנשים וגברים יש קשיים וצרכים שונים בתהליך הגירה וקליטה (Walsh & Horenczyk, 2001; Walsh & Shulman, 2006). עבור נשים, הסתגלות מיטיבה לאחר הגירה קשורה לעתים קרובות בבניית רשת תמיכה חברתית חדשה, ואילו גברים מביעים צורך בשחזור מעמד המקצועי, תוך התייחסות ליסודות וגשיים של תחרותיות, הגדרה עצמית ואוטונומיות. מן המחקר של וולש והורנצ'יק (Walsh & Horenczyk, 2001) עולה כי אפיון הנשים את עצמן בתהליך ההגירה מתמקד בנושאים של קשר ואינטימיות, ואילו חווייתם של גברים מושפעת מתחושות של קומפלטיות, עצמאות והצלחה מקצועית. מחקרים מצביעים גם על קשייהן של נשים מהגרות להיכנס לשוק העבודה (עפרוני, 1980; Semyonov, 1980; Almquist & Broberg, 1999).

כדי להבין את חווייתן של הנשים, חשוב להסתכל על ההקשר הספציפי של מקומן של נשים בעדה אתיופית לאחר עלייתן לישראל. הספרות בישראל על מקומן של נשים לאחר עלייה מתמקדת בעיקר בנשים עולות מחבר העמים (Remennick, 1999a,b), ויש מעט מאוד ספרות על נשים אתיופיות. יחד עם זאת, רמניק (Remennick, 1999b) מציינת שני עקרונות או השערות הנכונות לנשים מהגרות מכל חברה, הן ממדינות מתפתחות והן ממדינות מפותחות: (1) נשים מהגרות צריכות לעתים קרובות לעבוד במשמרות שירות כפולות (double shift service work), כלומר הן עובדות בשכר והן בבית; (2) גיל הוא משתנה מנבא ליכולת של נשים להיקלט בחברה חדשה מבחינת תעסוקה, ולדבריה גיל 45 הוא גיל קריטי להשתלבות בחברה הרחבה. הספרות בעולם בוחנת גם את המעבר הקשה של נשים מחברה מתפתחת פטריארכלית לחברה ליברלית יותר, ואת הערעור בתפקידי מגדר במשפחה ומחוצה לה (Espiritu, 1999; Pyke & Johnson, 2003). כניסת נשים לתחומי עבודה בחברה החדשה מציבה לעתים אתגר לדומיננטיות הגברית במשפחה, ומערערת את איזון תפקידי המגדר המסורתיים (Dion & Dion, 2001; Lim, 1997).

העלייה מאתיופיה הביאה גם שינויים ביחסי המגדר. בישראל יש ציפייה ליותר שוויון בין המינים, כלומר מצופה שנשים תשתתפנה במוסדות חברתיים, כמו חינוך, כלכלה, בריאות, דת וממשלה (Leitman, 1995). נשים בנות הקהילה יכולות לפתח יותר ויותר ציפיות לחלוקת תפקידים שווה. ואכן הן החלו לדרוש יותר השתתפות בקבלת החלטות, נעשו עצמאיות יותר והחלו משתלבות בזרם המרכזי החברתי (Leitman & Weinbaum, 1999), והדבר בא לידי ביטוי ביציאה של נשים רבות לעבודה וללימודים. בהמשך הפכו הנשים לנדבך משמעותי בפרנסת המשפחה, וגם שינוי זה השפיע על הדפוסים המשפחתיים ועל אופי קבלת החלטות המשפחתית. עובדות אלה האיזו את התהליך שבו המשפחה המסורתית, שבאתיופיה שלטה בה

סמכות גברית, איבדה בארץ חלק ניכר מהמבנה התפקודי שלה. שינויים אלה גרמו לכך שהגברים חשו בהפחתת ה"גבריות" בישראל לעומת אתיופיה (Weil, 2004) וגם חשו מאוימים (בודובסקי, דוד, ברוך וערן, 1994).

לצד האתגר המגדרי העומד בפני נשים אתיופיות, עליהן גם להתמודד עם תגובות החברה לצבע עורן. הספרות בישראל מדברת על חוויה מרכזית של בני הקהילה האתיופית, "להרגיש שונה" (Ben-David, & Ben-Ari, 1997), שכרוכה ברגשות ייאוש, צער, עצב, אכזבה והשפלה; רגשות של חוסר כבוד וחוסר הערכה בחייהם המקצועיים, ורגשות נחיתות, חוסר תקווה וחוסר אונים בחייהם החברתיים. על רקע חוויות אלו, וכתוצאה מהמפגש עם החברה הישראלית ומנגנוני ההדרה, האפליה והשליטה שלה, מציע בן אליעזר (Ben-Eliezer, 2004) שזהות חדשה של "שחורות" (blackness) מתפתחת בקרב צעירים יהודים יוצאי אתיופיה. הוא מוסיף שחוויות האפליה, ההדרה והגזענות התרבותית בישראל מחזירה באופן מטפורי את הדור הצעיר לאפריקה; חזרה הכרוכה בשיבה אל שפתם (אמהרית), לשמות ילדותם (שמות רבים עוברתו עם עלייתם לישראל), למוזיקה ולתרבות. גאוה תרבותית וכעס תופסים כעת את מקומם של הדיכאון והייאוש. אך המחקר (Walsh & Tuval-Mashiach, 2012) מראה גם שתגובות הקהילה לגזענות הן אישיות ומשתנות מאדם לאדם; יש אנשים שעבורם גזענות יוצרת הזדמנות מאתגרת ומעניינת לחנך, להוכיח אחרת ומהווה סוג של תמריץ, ואילו לאחרים הגזענות גורמת לנסיגה, לדיכאון ולהתכנסות פנימה.

אם כן, הנשים המשתתפות במחקר הנוכחי בולטות על רקע ההתמודדות עם מכשולים מורכבים אלו של מגדר וגזע. בשל מיעוט הספרות שנכתבה על הצלחת עולים בכלל ושל עולי אתיופיה בפרט, בחרנו להיעזר בספרות על נרטיבים של נשים מצליחות באופן כללי, אף על פי שמרבית המחקר עד היום התמקד בנשים בחברה הכללית ("mainstream") ולא בנשים מקבוצות מיעוט.

המושגים "בעלות" ו"מקרויות" בנרטיבים של נשים מצליחות

פלנקט (Plunkett, 2001), במחקרה שמלווה קבוצת נשים בשלב המעבר מהלימודים ועד לפיתוח קריירה, מתייחסת לשתי התופעות בנרטיבים של "הצלחה": מקרויות (serendipity) ותחושת בעלות (agency). בהקשר של קריירה היא כוללת נטילת אחריות עצמית ביצירת הזדמנויות, וכן בתגובה אליהן. מדובר במימוש הזדמנות כשהיא נקרת תוך כדי נטילת סיכונים, ובנחישות המלווה ביכולת לבחון תוכניות ולהרחיבן כדי להתאים את המטרות לאפשרויות ולקרב ביניהן (Ancis & Phillips, 1991; Betz & Fitzgerald, 1987; Betz & Hackett, 1987; Clausen, 1996). לעומת זאת, "מקרויות" היא תופעה פחות ברורה ופחות מוגדרת, יש בה מרכיבים לא מתוכננים

והעדר כוונה, מטרה או אסטרטגיה; סוג של התרחשות שיש בה מזל חיובי (Plunkett, 2001). במחקר אחר מוגדרת ”מקרויות” כאירוע שאינו קשור ביחיד אלא מושפע מגורמים חיצוניים (Williams, Soeprapto, Like, Touradji, Hess, & Hill, 1988). פלנקט (Plunkett, 2001) מתארת נשים כנוטות להמעיט במונחים של בעלות ושאיפה כשהן מסבירות את התקדמותן מקצועית, גם במצבים שבהם מתבונן חיצוני היה מייחס לאותה אישה תכונות אלו. בניתוח הראיונות של 8 נשים לבנות במעמד חברתי-כלכלי בינוני-גבוה, היא מדגישה את תמות המקרויות שעולות בנרטיבים: הן מדברות על מזל ועל דברים שקרו ”במקרה”. אך בצד אלה מוצגות במחקרה נשים שמצליחות לשלב מרכיבים של בעלות (כמו תכנון וגיבוש מטרות) יחד עם מקרויות. בחוויות הנשים השפיעה בעיקר המקרויות על נתיב הקריירה שלהן או שינתה את זווית הראייה על אופן התנהלותן (Plunkett, 2011). המרואיינות במחקר הנוכחי – נשים אתיופיות בישראל – שונות מאוד מהנשים הלבנות בארצות-הברית שחקרה פלנקט. ברצוננו לבדוק עד כמה המשגות אלו עוזרות להבין את חוויותיהן של נשים אתיופיות מצליחות בישראל, או האם המשגה זו זקוקה להרחבה כדי להבין את חוויותיהן של נשים שחורות מהגרות, שהן מיעוט בחברה לבנה.

זהות אתנית

נוסף לניתוח הסברי המרואיינות לגבי הצלחתן, בחרנו לבדוק גם כיצד הן מגדירות את זהותן האתנית. בשנים האחרונות מצביעים מחקרים רבים על חשיבותה של זהות אתנית מגובשת וקוהרנטית כמנבאת בריאות נפשית ופיזית לאחר הגירה (Berry, 1998; Berry & Kim, 1988). מחקר בתחום ההגירה ואקולטורציה (acculturation) מדגיש את היכולת של המהגר לחבר בין חלקים של הזהות האתנית (של ארץ המוצא והארץ החדשה). שוורץ, מונטגומרי ובריונס (Schwartz, Montgomery, & Briones, 2006) מסבירים שהגירה כרוכה בתהליך הסתגלות הכולל שינויים בעמדות, ערכים, אמונות והתנהגויות בעקבות מפגש עם תרבות חדשה (Berry, 1997). שוורץ ואחרים (Schwartz et al., 2006) טוענים כי זהות אישית מגובשת יכולה לסייע ולשמש עוגן למהגר במהלך המעבר התרבותי ובתהליך אימוץ התרבות. מחקרים נוספים מראים שהיכולת להרגיש מחובר הן לזהות ארץ המוצא והן לזהות הארץ החדשה מגנה על המהגר מפני קשיי הסתגלות (Virta, Sam, & Westin, 2004) ומנבאה ערך עצמי גבוה יותר (Umaña-Taylor & Shin, 2007). בנוסף, במחקר שנערך בקרב עולי אתיופיה בישראל, הן קיומה של תחושת זהות ישראלית והן קיומה של תחושת זהות אתיופית ניבאו רמה נמוכה יותר של מחשבות אוברדניות קרב בני נוער (Walsh, Edelstein, & Vota, in press). יחד עם זאת, שוורץ ואחרים (Schwartz et al., 2006; Schwartz, & Jarvis, 2007) טוענים שבמקרים של פער תרבותי גדול מאוד בין

תרבות המוצא לתרבות הקולטת המהגר אינו יכול לגשר על הפער, ובמצב כזה חשובה יותר שמירה על תרבות המוצא. חשוב לציין כי מחקרים בתחום זהות אתנית והסתגלות בוצעו עד היום בדרך כלל בכלים כמותיים. במחקר הנוכחי רצינו לבדוק בכלים איכותניים עד כמה הנשים הבולטות בהצלחתן שומרות על התרבות האתיופית כחלק מרכזי בזהותן, או האם השתלבותן בחברה מלווה בהתרחקות מתרבות המוצא. כיוון שזהות אתנית חשובה כמגן מפני קשיי ההסתגלות, רצינו לבדוק אם היא קשורה גם למרכיב ההצלחה.

המחקר

אוכלוסיית המחקר

במחקר השתתפו 15 נשים מרחבי הארץ, בנות 31–52, אשר נולדו באתיופיה ועלו ארצה בילדותן או בנעורותן, והיום כבר התקדמו לתפקידים בכירים או יוקרתיים בקנה מידה של החברה הישראלית כולה. בין המשתתפות: שחקנית תיאטרון, סגניות ראש עיר, יו"ר ומנכ"ל של עמותות, רופאה, מנחת טלוויזיה, מנהלת רשת תקשורת, קצינה בצבא ועוד. עקב מעמדן הבולט של הנשים שהשתתפו במחקר והרצון לשמור על פרטיותן וסודיותן אנו נמנעות מלפרט יותר על תפקידיהן המקצועיים.

הליך המחקר

איתור הנשים נעשה בחלקו על סמך היכרות מוקדמת דרך התקשורת ודרך מנהיגי הקהילה (לא על בסיס היכרות אישית) ובחלקו על סמך המלצות שהתקבלו ממכרים ומהמרואיינות עצמן, בשיטת "כדור השלג". לאחר איתור המרואיינות נקבעה פגישה לצורך ריאיון. מקום הריאיון נקבע על פי העדפת המרואיינת, בדרך כלל בביתה של המרואיינת אך לעתים במקום עבודתה. את הראיונות קיימה מראיינת-חוקרת, שהיא עצמה בת לקהילה האתיופית, בשפה העברית. הראיונות הוקלטו במלואם, תומללו במלואם ונותחו בשיטת ניתוח נרטיבית שתפורט להלן. בשלב הניתוח שונו שמות המשתתפות כדי לשמור על אנונימיות. כיוון שסברנו כי עשויה להיות משמעות לשם אמהרי או "ישראלי" מבחינת זהותה של המשתתפת והקשר שלה לקהילה ולשורשים, ניסינו לשמר את "רוח" השם, דהיינו שם אמהרי שונה לשם אמהרי אחר ושם ישראלי שונה לשם ישראלי אחר. יש משמעות רבה לכך שהמראיינת בעצמה היא בת הקהילה האתיופית וגם לכך שהראיונות התקיימו בשפה העברית, אף כי אין לדעת באיזה אופן השפיעה זהותה של המראיינת על הראיונות.

"מחוכרת וממשיכה... שומרת על האיזון": נשים אתיופיות מצליחות בישראל

המרואיינות דיברו באופן חופשי והתייחסו לכך שזהותה של המראיינת מאפשרת להם לדבר על הקהילה האתיופית ללא צורך בהסברים מיותרים ומתוך מחשבה שהיא תוכל להבין את הקונפליקטים, הקשיים והמציאות של היותן נשים מצליחות אתיופיות בישראל. עם זאת יש לקחת בחשבון שהדמיון ביניהן אולי גם הגביל את החופש לדבר על נושאים מסוימים. המראיינות עצמן בחרו לדבר בעברית, ואולי הדבר משמעותי בפני עצמו.

הריאיון

הריאיון נבנה על סמך ראיונות מקדימים, היה חצי מובנה והתחיל בשאלה פתוחה שבה המרואיינת התבקשה לספר על עצמה ועל חייה. בהמשך הריאיון נשאלו שאלות נוספות (בצורה גמישה ולא בהכרח בסדר הכתוב) כגון: איך הגעת לתפקיד שלך בעבודה? איך את מבינה את הצלחתך? האם היו דברים שהפריעו לך להתקדם במקצוע? מה הם? עד כמה את מרגישה ששילמת מחיר עבור ההצלחה? מהי הזהות (התרבותית או האתנית) המאפיינת אותך? מה בני משפחה וחברים חושבים עלייך? עד כמה הרגשת שונה מחברותיך או דומה להן בילדות? כיצד את חושבת שהסביבה תופסת אותך?

הראיונות נמשכו בין שעה וחצי לשעתיים וברובם נוצרה אווירה קרובה ואינטימית. המראיינת חשה שהנשים נהנו לדבר על חייהן, וביטאו תחושות של שליחות ורצון לסייע לצעירות בקהילה להצליח. נראה כי הקרבה ברקע ובגיל (ואולי גם היותה של המראיינת אישה בשלבי התקדמות מקצועית) תרמה לפתיחות ולשיתוף של המרואיינות. הן דיברו בחופשיות על חייהן האישיים ועל קשייהן בדרך להצלחה, והביעו משאלות לעתיד.

אמינות המחקר

לפי לינקולן וגובה (Lincoln & Guba, 1985) ניתן להעריך מהימנות של מחקר איכותני מסוים לפי כמה גורמים, ביניהם אמינות (ביטחון ב"אמת" של הממצאים), יכולת העברה (של ממצאים יש משמעות בהקשר נוסף), יכולת להישען (הממצאים עקביים וניתן לחזור עליהם) ויכולת לאשר (ניטרליות של החוקרים והעדר אינטרס אישי). במחקר הנוכחי המשכנו את הראיונות עד שהגענו למצב של רוויה. תחושת הרוויה נבעה מכך שהתמות המרכזיות בנרטיבים של המרואיינות חזרו על עצמן, דבר שחיזק את דעתנו, שהממצאים משקפים את החוויה האותנטית של נשים אלו. הממצאים מעשירים הבנות תיאורטיות קודמות, כגון חשיבות השמירה על תרבות המוצא. לאחר הניתוח הוצגו הממצאים לפני כמה נשים מצליחות וכמה

גברים מצליחים בקהילה האתיופית וגם לפני חלק מהמרואיינות. תגובותיהם חזקו ואישרו את הממצאים.

גלזר (Glazer, 1978) מגדיר "רגישות תיאורטית" (theoretical sensitivity) כשימוש בידע מקצועי ותיאורטי יחד עם חיבור לחוויות האיטיות והמחקריות שהחוקר מביא איתו לניתוח. שתי החוקרות במחקר זה הן עולות לישראל (אחת מאתיופיה ואחת מאנגליה), שתיהן נשות טיפול, ושתייהן הביאו איתן ידע מקצועי ואישי שהעשיר את קריאתן.

ניתוח הראיונות

תמלילי הראיונות נותחו בניתוח תוכן קטגוריאלי, על בסיס המודל של ניתוח נרטיבי שהציעו ליבליך, תובל-משיח וזילבר (Lieblich, Tuval-Mashiach, & Zilber, 1998). על פי מודל זה, ניתוח טקסטואלי מתמקד בממדים של תוכן ומבנה, וביחידת הניתוח – עם אפשרות להתייחס ליחידה של הטקסט כמכלול (ניתוח הוליסטי) או לחלקים של הטקסט (ניתוח קטגוריאלי). ההנחה העומדת בבסיס הניתוח הנרטיבי היא שבאמצעות הנרטיב מושגת הבנה של החוויה הסובייקטיבית ושל תהליך הענקת המשמעות (Bruner, 1991). אף על פי שהראיונות הכילו הרבה נושאים, במאמר זה בחרנו להתמקד בשניים מהם: (א) חוויית ההצלחה ואיך הנשים מסבירות ומבינות אותה; (ב) זהות אתנית.

כדי לזהות תבניות של חוויית ההצלחה וזהות אתנית, קראו החוקרות קריאה ראשונית וחיפשו באופן בלתי תלוי את הסברי המרואיינות לחוויית ההצלחה וכיצד הן תיארו את זהותן האתנית. בעקבות ניתוח זה עלו שלוש קטגוריות של הסברים להצלחה ושתי קטגוריות של זהויות אתניות. תהליך הניתוח כלל שני שלבים: (1) הוגדרו קטגוריות של הצלחה וזהות כפי שעלו מתוך הראיונות; (2) הראיונות נקראו קריאה שנייה בלתי תלויה כדי לקודד כל אחד מהם על פי ההסבר להצלחה או הזהות העיקרית המתוארת בו. תחילה קראה כל חוקרת שני ראיונות בנפרד, ולאחר מכן נערך קידוד משותף ודיון עד להגעה לקונצנזוס. בהמשך נקראו שאר הראיונות בנפרד, וקודדו בנפרד. בראיונות אלה הייתה הסכמה מלאה בקביעת הקטגוריות.

כמקובל במחקר איכותני, הופעלו ניתוחים מגששים (exploratory) ומאשרים (confirmatory). בניתוח מאשר (confirmatory) החוקר מנסה לאשר או לתקף רעיונות תיאורטיים קודמים, ואילו ניתוח מגשש (exploratory) שואף לפתח השערות ומושגים תיאורטיים חדשים (Patton, 2002). את הקריאה הראשונית במחקר הנוכחי הנחו הספרות הקיימת על הגירה והסתגלות (כמו תיאוריית האקולוטריציה של ברי (Berry, 1997), ותיאוריות מגדריות של בעלות ומקורות (Plunkett, 2001). מאידך

”מחוכרת וממשיכה... שומרת על האיזון”: נשים אתיופיות מצליחות בישראל

גיסא, התמות שעלו מתוך קריאת הראיונות ליטשו את הקריאה השנייה, ושימשו בסיס לניתוח פתוח יותר ולחשיפת ניואנסים נוספים של חוויית ההצלחה (ראו תיאור בפרק התוצאות). באמצעות ניתוח איכותני בשלב השני אפשר היה להרחיב מחקרים קודמים, לבחון את החוויה המיוחדת של נשים במחקר הנוכחי ולהמשיג הבנות תיאורטיות נוספות.

ממצאים

נרטיבים של סיפורי הצלחה

בניתוח הראיונות עלו שלושה נרטיבים מרכזיים של הצלחת הנשים בקריירה, אך חשוב לציין שמעבר לנרטיבים השונים נמצאו כמה מאפיינים משותפים לכלל המרואיינות: כל המרואיינות במחקר הנוכחי ציינו מאפיינים כעקשנות, התמדה ואופטימיות כגורמים שהביאו אותן ליעדן. תכונות אלה משותפות לכלל המרואיינות. נשים אלה גילו עקשנות והתמדה ושמרו על אופטימיות גבוהה גם כשנתקלו בקשיים, עד שהשיגו את המטרה שהציבו לעצמן. הדבר בולט בדברי אחת המרואיינות, המתארת את חווייתה:

עקשנות, רדיפה אחרי משהו חיובי — לא רק ברמה האישית אלא גם ברמה חברתית. (אביבית)

מרואיינות אחרות העידו:

אני עקשנית מאוד. אם אני רוצה משהו, אני אשיג אותו! אני אעבור את כל המאבק, ואני אשיג אותו! (ובית)

אין שום דבר שיכול לעצור אותי! (יאישימבית)

יחד עם המשותף, אפשר להבחין בשלושה נרטיבים שונים של הצלחה בקריירה של המרואיינות: (1) שבע הסבירו את הצלחתן בעיקר תודות למשפחה שגדלו בה; (2) חמש הסבירו את ההצלחה על סמך האישיות שלהן; (3) שלוש הסבירו את הצלחתן כתוצאה של מזל או כוח עליון. כל אחד מהנרטיבים מסביר באופן שונה את הסיבות והגורמים להצלחה. שלושת הנרטיבים נבדלים זה מזה במקור ההצלחה (עצמי/אחר) ובדגש (פנים/חוץ). עבור הקבוצה השנייה המקור הוא עצמי ופנימי, לעומת שני הטיפוסים האחרים שמפנים את סוד ההצלחה החוצה — משפחה ומזל או דמות אלוהית.

סופי וולש ואביגיל אבוזן יונס

(1) "הצלחה בעקבות תמיכה משפחתית" (7 מרואיינות)

עם קבוצה זו נמנות מרואיינות שהסבירו את ההצלחה בחייהן בכלל ובעיסוקן המקצועי בפרט בתמיכה של משפחתן, אשר היטיבה לדעתן לספק להן את מלוא התנאים להצלחה. כך, לשאלה מה עזר לה הצליח, ענתה מרואיינת מטיפוס זה:

...המשפחה אצלי... זאת משפחה שפשוט לא שמה גבולות... ועודדו אותנו להיות חופשיים ולהיות שאפתניים ולרצות להגיע הכי רחוק... (אביבית)

אפשר לשמוע את הנוכחות של המשפחה כגורם תומך, מעודד ומאמין ביכולתן של המרואיינות: מניע שדוחף קדימה ולא מקבל וויתור או הרמת ידיים. בנרטיבים שומעים קול הורי נוכח, מאמין וחזק.

אני גדלתי למשפחה... שאני יכולה. קיבלתי את התמיכה. גדלתי עם המשפט הזה, שאת יכולה! את יכולה להצליח ותוכלי להגיע... זה דבר שאני חושבת שעזר לי. (אלמוז)

המרואיינות מתארות את התמיכה ואת המעורבות של הוריהן בחייהן. בסיפור של בלטש אפשר לשמוע את התחושה שהחוזק והנוכחות ההורית אינם מובנים מאליהן. היא מתארת קשיי הורים שאינם יודעים את השפה להיות מעורבים בחיי ילדיהם ולהגיע לאסיפות הורים, וגם למצוא כסף לטיולים, ואת התעקשותם לא לוותר על המקום ההורי שלהם. שומעים את הגאווה שלה בהוריה שלא ויתרו:

נראה לי שבעיקר ההורים. כי יש לי עוד 10 אחים ואחיות ופשוט כולם אצלנו מצטיינים אחד אחד. זה קשור בהורים שלי, הם פשוט מדהימים. זה כל פעם מדהים אותי מחדש... הם היו מעורבים בחיים שלנו מהתחלה. הם פשוט הראו כל הזמן שאיכפת להם מאוד מאוד מאוד. שזה משהו שחסר אצל הורים אתיופים היום, כי רוב ההורים האתיופים בגלל שיש להם את הקשיים של השפה, הם פשוט אומרים: אוקיי, אם אני לא מבין מה אומרים לי בבית הספר, אז אין טעם שאני אבוא לאסיפת הורים. אין טעם שאני אבוא לכאן או לכאן... ואבוא להתעניין בשלום הילד סתם ככה... ואצלי זה לא היה ככה. אני זוכרת אותם כשהייתי בכיתה א' שהם לא ידעו עברית בקושי, הם היו באים ועומדים כמו שני בולי עץ באסיפה, לא מבינים כלום אבל העיקר שהם יראו נוכחות ויגידו שלום למורה ויראו שאיכפת להם ממני. זה היה ככה כל הזמן, עד היום... להראות כמו שהם נראים וכשאומרים לך את זה כל יום מדי יום, זה בסוף מחלחל ואתה לומד. ופשוט דאגו תמיד גם לשלוח אותנו, אפילו הדברים הפשוטים ביותר, לדוגמה טיולים שנתיים, גם אם לא היה להם כסף.

בלטש מבחינה בין התמיכה שהיא קיבלה לבין העדר הנוכחות הורית של הרבה בני נוער אתיופים היום. המרואיינות מדברות על המשפחות הן כמקור לתמיכה, מעורדות

”מחוכרת וממשיכה... שומרת על האיזון”: נשים אתיופיות מצליחות בישראל

אותן ללכת אחרי רצונותיהן, והן כגורם מניע, שדוחף קדימה ומעודד את הבנות לממש את יכולתן ולהגיע להישגים גבוהים. המשפחה עזרה גם באופן מעשי בטיפול בילדים של המרואיינות כדי לאפשר להן לצאת לעבודה וגם הקנתה להן תחושת יכולת וקומפוטנטיות:

כל מה שעשיתי, זה בזכות אימא שלי, שטיפלה בילדים, ובזכות פרגון מהמשפחה.
(מולו)

על רקע התרבות האתיופית הפטריארכלית והשמרנית שתיארו המרואיינות, אפשר לשמוע על משפחות שחרגו מהנורמות התרבותיות ועודדו את בנותיהן להתקדם בקריירות לא אופייניות לנשים בקהילה האתיופית. מצד אחד ההתייחסות של המרואיינות לחשיבות המשפחה משקפת את המרכזיות של המשפחה בעדה האתיופית, ואולי מסמלת את כורח האישור הגברי (האבה) להתקדמות האישה, אך נראה שמדובר במשפחות מיוחדות, שלא רק אפשרו, אלא עודדו ודחפו, דבר שאיננו מובן מאליו. המרואיינות בקבוצה זו מדברות על הצלחתן בתוך הקשר משפחתי-קהילתי. הצלחתן תלויה בקולקטיב:

קודם כול... להצלחה ולשותפות של ההצלחה שלי זה בעלי. בעלי שהוא דוחף אותי להשכלה, הוא ממלא כל מיני תפקידים שאני מתקשה למלא כשאני עובדת, כשאני לומדת אז קודם כול יש לי גיבוי מלא מבעלי. אחרי זה ההורים שלי! ההורים שלי לקחו באמת חלק לממן למלא את הפונקציה של לעשות כל מה שצריך לעשות בשביל הבית. אז הדבר הנוסף הילדים שלי. יש לי תמיכה מרבית מהילדים, תמיכה משמעותית מכל המשפחה.
(טגסט)

כפי שנאמר, המרואיינות בקבוצה זו הסבירו את הצלחתן בגורמי ”חוק” — אנשים אחרים (המשפחה) שבזכותם הצליחו להתקדם. הן גם מדגישות כי לאור הקשיים שההורים התמודדו איתם בעלייתם לארץ, נוכחותם ותמיכתם אינם עניין של מה בכך, ורבים מצעירי העדה אינם זוכים לזאת.

(2) ”הצלחה עצמאית” (5 מרואיינות)

המרואיינות בקבוצה זו, שלא כמו בקבוצה הקודמת, שמו דגש קודם כול על עצמן, על תכונותיהן האישיות, ועל כך שזו לדעתן הסיבה המרכזית להצלחתן. לשאלה מה עזר להן להצליח ענו:

השאיפות שלי, החלומות שלי. הפנטזיה שלי והדברים שאני רוצה להשיג וזה משהו בדם, כאילו וואי, אני רוצה להשיג את זה, אז אני אעשה את זה! זה לא בקטע של יאללה להוכיח; היום כבר בקטע של... את יודעת היום כשאני מסתכלת כשחקנית איזה דמות הייתי רוצה לעשות, זה מה שמעסיק אותי... מה מניע?

סופי וולש ואביגיל אבוזן יונס

הרצון להיות במרכז, כל מה שאת רוצה. הצלחה זה גם להיות המוביל. חשוב לי מאוד לשים חותמת לפני שאני הולכת לעולם הבא, אני רוצה את החותמת שלי פה. נורא חשוב וגם להשאיר מורשת! (וובית)

שלא כמרואיינות בקבוצה הקודמת בנות קבוצה זו מדגישות שהן התקדמו בזכות עצמן, באמצעות המשאבים הפנימיים שלהן, ההתמדה והתמודדות עם הקשיים:

אני חושבת שהחוסן הנפשי, שוב פעם כמה שזה רע וזה לא פשוט, לקחת את החיים הקשים ולהסתכל ולדלות מתוכם רק את הדברים החיוביים, כי בכל זאת יש שם גם משקעים, אז אני מעדיפה בחלק הזה של השאלה, כן, להסתכל על חצי הכוס המלאה. כרגע לגבי המקום שבו אני נמצאת, אני הגעתי בזכות עצמי. כאילו עם כל הכבוד לכל המחנכים שהיו מסביבי, נכון נתנו לי כלים, אני לא יכולה לשלול את הזכות הזו מהם, אבל בהחלט אני לא מנסת להם את המקום שבו אני נמצאת. אני חושבת שאני נלחמת בשביל זה, אני מוכיחה את עצמי כדי להגיע למקום שאני מציבה לעצמי. (יהודית)

לעומת הסברי המרואיינות מהקבוצה הקודמת, ששמו את דגש ההצלחה "בחוג", אצל אנשים אחרים שתמכו ועודדו. קבוצה זו של מרואיינות שמה את הדגש קודם כול "בפנים", ביכולות שלהן, במוטיבציה שלהן, בעבודה ובהתמדה שהן גילו. בסיפורים שלהן שומעים פחות על אחרים מאפשרים ומעודדים, ויותר על המניע הפנימי והאישי. במקרים מסוימים שומעים על אחרים אפילו כ"מפריעים" ועל הצורך שלהן להתעלם מאנשים שלא מאמינים בהן:

אני לא נשברת מהר. במחשבה שלי לא יכולים להשפיע עליי מישהו אחר. אם אני מתכננת, אני עוזבת. אני לא יכולה להיכנע בדבר, מישהו שהוא יגיד לי, את לא תוכלי זה ו... אומרים לי – לא! אני לא, לא מוכנה, אפילו אם אני לא אצליח אני לא אכנע... היום, אם אני הולכת לעשות דברים, אני לא מספרת. (ישראלה)

מעניין עד כמה הבדל זה משקף שוני במשפחות המוצא (משפחות שפחות עודדו ותמכו) ועד כמה מדובר בשוני באישיות.

(3) "הצלחה מקרית" (3 מרואיינות)

בקבוצה השלישית, הקטנה ביותר, שלוש מרואיינות הסבירו את הצלחתן בגורם-על, גורם חיצוני להן, כמו אלוהים (דת) או מזל, וכן בהזדמנות שנקרתה בדרכן. אומנם יש הכרה בכך שהן היו צריכות לדעת לנצל את ההזדמנות או את המזל, אך הן מתחילות בכך שגורם חיצוני הוא שאפשר להן להצליח:

”מחוכרת וממשיכה... שומרת על האיזון”: נשים אתיופיות מצליחות בישראל

מה עזר לי להגיע לנקודה הזו... פתחנו ואמרנו שיש את הקב"ה שמכוון כל אחד בדרכו. כמובן דואג שדרך זו תהיה סלולה, או סלולה פחות כל אחד לפי מה שנקרא מגיע. יש את זה ויש את האמונה. אמונה בעצמו, אמונה בדרך. (אבישג)

אני חושבת שזה שילוב של מזל, כי כשמגדירים מזל, זה שילוב של המוכנות שלך והזדמנות, ככה אני רואה את זה. מזל במובן של למה אותו רגע בחיים שלי הייתי ... זה באמת עניין של איפה בחרתי ולמי נתתי יד, באמת. והרבה מזל, הרבה מזל אני חושבת זה נסיבות של החיים...

כאן המיקוד הוא חיצוני: ההצלחה אינה בזכות עצמן בלבד אלא בזכות גורם חיצוני, אחר, כמו בקבוצה הראשונה, אבל הפעם הגורם הוא רוחני או מזל. יש חוויה של "מקרייות" (serendipity) – נסיבות החיים, הזדמנויות שנפתחו להן. מצד אחד המרואיינות מרגישות פחות אחראיות להצלחתן – זו אינה קשורה ליכולותיהן ולהשקעתן בלבד, אך מצד שני גם לא לאנשים מוכרים סביבן. יחד עם זאת, הן מבינות שהן ידעו לנצל את ההזדמנויות שקיבלו. שוב, אי אפשר לדעת עד כמה ההבדלים בין הקבוצות משקפים הבדלים בפועל (משפחות יותר ופחות תומכות, משפחות דתיות ועוד) או עד כמה מדובר בהבדלי אישיות ופרשנות, אך ברור שנשים שונות מדגישות מיקוד אחר ושונה בהצלחתן.

זהות אתנית

רצינו להבין איך המרואיינות חוות את עצמן מבחינת הזהות האתנית: עד כמה הן חוות את עצמן כנשים אתיופיות? עד כמה ההצלחה משתקפת בחוויה של אינטגרציה והשתלבות (Berry, 1997) בחברה הישראלית? רצינו להבין איך ההצלחה משתלבת בזהותן: עד כמה הצלחה כרוכה בהתרחקות מתרבות המוצא, או האם הצלחה מתאפשרת כאשר יש רציפות והמשכיות בחוויית הזהות?

תפיסת המרואיינות את עצמן כנשים עצמאיות, חזקות, בעלות יכולת וכושר התמדה נמצאת ברקע תפיסתן את עצמן כנשים אתיופיות או ישראליות. כמו בכל עלייה, כך גם בעליית יהודי אתיופיה, העולים פוגשים עולמות השונים זה מזה ולעתים אף מנוגדים זה לזה – עולמו של יהודי-ישראלי ועולמו של יהודי-אתיופי (וייל, 1991).

המרואיינות נשאלו על זהותן האתנית: איך הן מגדירות את עצמן מבחינת זהות אתנית? עד כמה הן מרגישות את עצמן אתיופיות או ישראליות ואיזה מקום הזהות התרבותית תופסת בחייהן? באופן מאוד בולט, הרוב הגדול של המרואיינות (12) דיברו על שילוב של זהות ישראלית ואתיופית. אמנם כל אחת הגדירה עצמה באופן קצת

אחר: "ישראלית ממוצא אתיופית", "ישראלית וגם אתיופית". יחד עם זאת, היו שלוש מרואיינות שתיארו את עצמן כ"יותר אתיופית מישראלית".

1. "ישראלית ממוצא אתיופית"

באופן בולט לאור ההשתלבות והצלחה של המרואיינות בחברה הישראלית, נמצא כי רובן הגדול (12 מרואיינות) הגדירו את עצמן כישראליות לכל דבר, וכך בכך הן זוכרות את המורשת האתיופית שממנה צמחו, נשענות על המסורת שלהן ומתנהלות ממקום משלים, אינטגרטיבי ומלא.

אני מחוברת וממשיכה... שומרת על האיזון. (יאשימבית)

בסיפורי המרואיינות יש דגש ברור מאוד על המורשת, השורשים, הזהות והתרבות האתיופית שאיתה גדלו וממנה צמחו. הן גאות בתרבות האתיופית ומתארות את המקום החשוב שיש לה בחייהן:

אני באתי משם. עד גיל 17 הייתי שם. עובדה שיש לי משפחה שאני מאוד מעורבת. מאוד מאוד מאוד. עובדה שאני עושה בונה [קפה מסורתי] בבית, קטורת. אני שמה את האטן [קטורת]... את מבינה, אני עושה את הטקס שסבתא שלי עושה ואימא שלי עושה, אני עושה את זה בבית. זה השורשים שלי! זה משהו שבאתי ממנו... אני חולה על זה. אני חייבת להריח את הבונה ואת הקטורת, ואת לא מבינה כמה זה מעיר אותי. זה נורא כיף. זה משהו שגדלתי. את יודעת ברגע שאתה לא מכחיש את מי שאתה; אז אתה לא מחפש לך זהות. מה זה זהות: אני יכולה לבוא מחר, להחליט מי אני רוצה להיות, מן הסתם אני עושה את כל הדברים האלה, זה בתוך הדם שלי; את מבינה?! כאילו אתה לא יכול להתכחש לשורשים שלך בתוך הדם. (מולו)

יחד עם זאת, הן יודעות ליהנות מהחיבור עם החברה הישראלית:

אבל אני גם מאוד מאוד ככה חוגגת על הפתיחות של המערב, על האפשרויות שהוא מספק מבחינת המרחב של תפיסת עולם. היכולת שלי לנוע בין החברות, והיכולת שלי לצאת ולהסתכל. אז אני גם-גם. (יערה)

היו מרואיינות שתיארו ניסיון להתרחק מהשורשים, אך הבינו שהן לא יכולות לעשות זאת, והמקום האינטגרטיבי הוא המקום שהגיעו אליו אחרי מסע של חיפוש זהות:

אני גם ישראלית וגם אתיופית. אני רצינית, פעם הייתי רק ישראלית. דרך אגב, היום מאוד מאוד ברור לי שאני מחוברת לשורשים. (טגסט)

מצד אחד המרואיינות מאוד השתלבו והצליחו בחברה הישראלית, ומצד שני אפשר לשמוע את החיבור החזק לתרבות המוצא. המרואיינות אומרות שהן ישראליות, אך

”מחוכרת וממשיכה... שומרת על האיזון”: נשים אתיופיות מצליחות בישראל

כמו כל אחד אחר בארץ יש להן תרבות, היסטוריה ומורשת של העדה שלהן. באמירה זו אפשר לשמוע הזדהות עם החברה הישראלית וגם השתלבות וקליטה. הן מרגישות ”בפנים”, חלק מהחברה, משולבות כמו כל קבוצה אחרת. ובתוך כך הן מתנגדות לדיכוי, לצורך להכריע בין הזהויות. הן משלבות את התרבויות, וזהותן בנויה משני מקורות שונים.

אפשר להתחיל להתווכח, מה בא לפני, הישראליות שלך או האתיופיות שלך, וכבר נתקלתי בשאלות כאלה; לא מתעסקת עם זה. אין לי בעיה להגדיר את עצמי ישראלית-אתיופית, אתיופית-ישראלית; אני יהודייה ממוצא אתיופי. ישראלית ש... זה הזהות שלי, ואני לוקחת את זה דווקא מהמקום הכי שיכול לתת לו פריווילגיה, שאין אותה לאף אחד. אני מרחמת על הילדים שנולדים כאן, כי יקראו להם אתיופים, אבל הם לא אתיופים, הם לא יודעים מה זה להיות אתיופי. כי אתיופיה מבחינתי זה משהו מאוד מאוד עשיר, מבחינה תרבותית, מבחינה היסטורית, מכל הבחינות, וחבל מאוד שלא טועמים מזה וחבל מאוד שלא מכירים את זה לעומק ומקרוב. (חנה)

דרך הקול הזה של חנה שומעים את החשש לדור הבא – דור שני לעלייה, שכבר מרוחק יותר מאתיופיה ומהשורשים. ההצלחה של מרואיינות אלה הולכת יד ביד עם החיבור שלהן הן לחברה הישראלית והן לזהות האתיופית; יש סכנה של טשטוש, התרחקות ושכחה של הזהות האתיופית מצד אחד, ומבידול מצד שני. עבור מרואיינות אלו החיבור ושילוב של הזהויות הוא אינהרנטי להצלחת העדה:

צריך לדעת, שימור הזהות והאמונה בזהות היא מאוד חשובה בשביל ככה למצוא את עצמי ולממש את עצמי, במיוחד אצל הצעירים שיש טשטוש ופערי דורות; אבל זה לא צריך להיות כך. מה שמעסיק אותי. יש הרבה פרויקטים שאני רואה שכולם לא יודעים מאיזה סיבות, אבל הם משמרים את הבידול הזה, של הבידול האתני, אבל זה טעות. כי בסך הכול זה תוקע אותם ומשאיר אותנו, שבעיניי זה משאיר אותנו אחורה. אם אנחנו מכירים, מתחברים לזהות שלנו ועם זאת יודעים שאנחנו בישראל, אנחנו פה בגלל שאנחנו יהודים ואנחנו אזרחי המדינה. אנחנו צריכים להיות שותפים עם המקום, הזהות שלנו שבאנו ממנה ו... ולהיות חלק מהחברה. לנו חשוב מאוד הזהות שלנו, לנו חשוב הקייסים, המאכלים והתפילות והחגים. או צום או תפילות. זה החגים שלנו. זה מאוד חשוב, אבל אם אנחנו צריכים לחשוב קדימה, שאנחנו פה וזה מה שאנחנו צריכים לשרד. וככל שאנחנו נפנים את זה, אנחנו נראה תוצאות יותר מוצלחות... שאנחנו צריכים לדאוג שסיפורי העלייה נמצאים ויהיו בספרי הלימוד. ואם אנחנו מתעקשים, עומדים על הדברים האלה, אז הילד או הילדה בבתי ספר ובני נוער בבתי ספר יודעים ויכולים להיות גאים שגם חלק בהיסטוריה של המדינה, שבעצמם הם שותפים. (בלייניש)

כאמור, רובן הגדול של המרואיינות חוות מידה רבה של אינטגרציה בין שתי התרבויות ומחזיקות בשתי התרבויות גם יחד בהתנהלותן היום-יומית. מתבקשת השאלה: האם חיבור ושילוב אלה בין הזהויות הוא חלק מהותי בהצלחתן כמאפשר הצלחה וכמעניק ביטחון?

2. "יותר אתיופית"

שלוש מרואיינות ציינו כי הן מרגישות אתיופיות יותר מאשר ישראליות:

אני רואה את עצמי אתיופית הרבה יותר מאשר ישראלית. אני מרגישה שהשורשים שלי והאופי שלי מתאימים יותר למסורת של ההורים שלי. מרגישה מחוברת לזה יותר... שומעת הרבה מוסיקה אמהרית ואוהבת את התרבות הזו.
(הדר)

בהמשך הסיפור של הדר שומעים איך תגובות של אנשים אחרים גרמו לה להתקרב לזהות האתיופית ואולי להתרחק מהזהות הישראלית:

זה קרה לי רק כשהתחלתי ללמוד רפואה. כי עוד לפני שהגעתי לבית הספר לרפואה, עד אז תמיד ראיתי את עצמי כישראלית. רציתי להיות ישראלית ולא לזכור בכלל את המסורת. ניסיתי להתנתק כמה שיותר, כי פשוט לא רציתי לא להרגיש שונה, ולהיות בתוך הישראליות וזהו זה. וכשהגעתי לבית הספר לרפואה זו הייתה הפעם הראשונה שנתקלתי בגזענות, ואז קיבלתי מין בום כזה לפרצוף שעורר אותי לחלוטין, וזה גם מה שגרם לי שנה ראשונה לנסוע לאתיופיה. כי ממש הרגשתי שאני צריכה קצת להבין מאיפה באתי, ואז אני די מרגישה שאני יותר אתיופית מאשר ישראלית. וגם מבחינת ההתייחסות של האנשים אליי: זה לא יעזור, כי אם בכל מקום שאני אהיה, אני קודם כול אתיופית, ואחר כך אני אצטרך להציג את שאר הכישורים שלי, אז ברגע שגם בחוץ מתייחסים אליך ככה אז אתה גם מתייחס לעצמך, למה שיותר מדבר אליך וזה הצד האתיופי.
(הדר)

נראה כי התגובות מבחוץ הקשו על האפשרות להרגיש מחוברת בו-זמנית לשתי תרבויות. מרואיינת אחת הגדירה את עצמה אתיופית בלבד:

אתיופית, אתיופית נטו. כן. מביעה את עצמי אתיופית יהודייה שגרה בישראל.
(סתו)

מעניין כי דווקא סתו היא בעלת קריירה צבאית, והרי הצבא הישראלי נתפס ככור ההיתוך של החברה הישראלית, ובו נמצא הביטוי החזק ביותר של שילוב אנשים ותרבויות שונות, ללא הבדלים.

אף על פי שהמרואיינות בקבוצה זו נתנו קדימות לתרבות האתיופית בתפיסת זהותן האתנית, ראוי לציין כי בהתנהלותן היום-יומית הן מחזיקות בשתי התרבויות ושתייהן באות לידי ביטוי בחייהן. חשוב לציין שהמרואיינות בקבוצה זו שהגדירו את עצמן קודם כול כאתיופיות, התייחסו לזהות זו כ”מיוחדת” וכדבר חיובי.

דיון

בשנים האחרונות יותר ויותר נשים אתיופיות בישראל מצליחות בלימודים בכלל ובתארים מתקדמים בפרט (Leitman, 1995; Leitman & Weinbaum, 1999). יש נשים שהפכו למנהיגות בקהילה, ואחרות השתלבו במקצועות שונים בדרגים בכירים. בכך מעצימות נשים אלה את מעמדן האישי והחברתי, הן ביחס לחברה הכללית והן ביחס לבני זוגן האתיופים (Weil, 2004). המחקר הנוכחי מנסה להבין את חוויותיהן של נשים אתיופיות שמצליחות מאוד בישראל בפן המקצועי, איך הן מבינות את הצלחתן ואיך ההצלחה משתקפת בזהותן כישאליות וכאתיופיות.

בספר החדש על נשים מצליחות במדינות אמריקה (צפונית ודרומית) מסכמים פונט ואחרים (Punnett et al., 2006) בפרק הראשון ואומרים, כי לנשים המצליחות במקצוען משותפות תכונות רבות: מיומנויות בין-אישיות, סגנון ניהול אכפתי, חוללות עצמית גבוהה, ביטחון, גישה של ”ניצול הזדמנות”, צורך חזק בהישגיות, ייחוס פנימי של הצלחה ועוד.

קולות המרואיינות במחקר הנוכחי ותכונות של עקשנות ונחישות מוצאים הד בספרות הבוחנת סיפורי חיים של נשים מצליחות. בדרך כלל הן מאופיינות מאוד בהישגיות גבוהה (Kastener, Woode, & Hinson, 2005; Nath, 2000). סטרמיקיס (Stremikis, 2002) מצא תכונות של מכוונות עצמית גבוהה למטרה, הנעה מבפנים, קונפורמיות נמוכה לסטריאוטיפים מגדריים ומודעות לשאיפה לקריירה, כמאפיינים את הנשים הללו כבר מגיל צעיר.

כאמור מאמר זה מתמקד בשני נושאים מרכזיים: גורמים להצלחה וזהות אתנית, מתוך ידיעה שזהות אתנית משמשת גורם מתווך משמעותי בהסתגלות והשתלבות עולים, ומתוך מחשבה שהיא עשויה להיות מרכיב משמעותי בסיפורי ההצלחה של המרואיינות במחקר. המרואיינות הסבירו את הצלחתן בסיבות משלושה סוגים: משפחה, תכונות אישיות ומזל או דת. היו מרואיינות שהסבירו את הצלחתן במשפחתן התומכת והמעודדת שחיזקה ודרבנה אותן להתקדם ולהצליח. הסבר זה שם את הדגש על גורמים להצלחה ”מבחוץ”, אנשים אחרים שעזרו. בדומה לכך, אלו שהסבירו את הצלחתן במזל או בדת, שמו אף הן את ההסבר ”בחוץ”. לעומתן, היו

מרואיניות שהסבירו את הצלחתן כנובעת מגורמים פנימיים: בעיקר עבודה קשה ותכונות אישיות שלהן, כמו עקשנות, כוחות, מוטיבציה והתמדה. לפי הגדרותיהם של מקאדמס, ג'וסלסון וליבליך (McAdams, Josselson, & Lieblich, 2001) קולות המרואיניות במחקר הנוכחי משקפים עמדות של "בעלות" (agency) ושל "מקרייות" (serendipity), ובנוסף לכך, ראינו נרטיב שמבוסס על קשר. על פי מושגים אלה, ניתן לקשר את נרטיב "ההצלחה העצמאית" שנמצא במחקר הנוכחי, לתפיסת "הבעלות", ואת נרטיב "ההצלחה האקראית" כשייך לתפיסת "המקרייות". המרואיניות המשותיכות לנרטיב של "הצלחה הודות ליחסי משפחה", הקבוצה הגדולה במחקר, נמצאות בטווח שבין שתי התפיסות הרווחות: "בעלות" ו"מקרייות", עם דגש על "קשר". גישה זו מסבירה הצלחה כתלויה בגורמים חיצוניים לאדם, מחד גיסא, אך מאידך גיסא מתמקדת בגורם קשור וקרוב מאוד אל הפרט, שייכתן שנחוה כחלק ממנו.

הספרות התיאורטית אודות התפתחות קריירה מעלה כי הסבר ה"מקרייות" הוא ההסבר הנפוץ ביותר להצלחה בקרב נשים (Bateson, 2001; Tomlinson-Keasy, 1990). על פי הספרות, לעתים קרובות גישותיהם של נשים וגברים לקבלת החלטות הנוגעות לקריירה שונות מאוד (Betz & Fitzgerald, 1987; Fitzgerald, Fassinger, & Betz, 1995). נשים מצליחות יזוהו הזדמנויות הנקרות בדרך ויראו בהן מקור השפעה משמעותי (Budescu & Bruderman, 1995). כמו כן, מה שמניע נשים קרייריסטיות לעתים הוא נסיבות חיצוניות, ופחות אמון, כישורן או רצון מקצועי להצליח ולהתקדם במקצוע. נשים נוטות יותר להרגיש כי גורמים חיצוניים שולטים בחייהן, גם כאשר מעמדן המקצועי זהה לזה של גברים (Lefcourt, 1966; Rotter, 1975).

שלא כמו בספרות הקיימת, רוב המרואיניות במחקר הנוכחי אינן מדברות רק על מקרייות. גם המרואיניות שמדגישות את מקום המשפחה או אפילו את נושא המזל, מבטאות גם את חשיבות היכולות האישיות שלהן, את עקשנותן, התמדתן והמוטיבציה החזקה שלהן. למרות החלוקה לשלושה נרטיבים כמתואר לעיל, רוב המרואיניות השתמשו ביותר מהסבר אחד להצלחתן, והדגישו כי למרות המשפחה התומכת והסביבה המאפשרת, הרי ללא עקשנות והתמדה וללא עבודה עצמית לא היו משיגות את מטרותיהן. עם זאת המשפחה סייעה להן להצליח, בכך שייצרה עבורן תנאים הולמים להצלחה, וכן השרישה בהן את האמונה ביכולתן. אם כן, נוסף על תרומת המשפחה להצלחתן, אישיותן היא גורם חשוב ומכריע. כלומר, בכל אחד מהנרטיבים בולטת תחושת הבעלות והייחוס הפנימי.

עובדה זו אינה תואמת את הספרות המדגישה את תפקיד ה"מקרייות" בנרטיבים של נשים מצליחות. נשאלת השאלה מה יש בקבוצת הנשים הזו שמשתקף ברמה גבוהה של "בעלות" בנרטיבים שלהן? מעניין יהיה לחקור עד כמה עובדה זו קשורה להיותן

נשים עולות, שצריכות להתמודד לא רק עם אתגרים וקשיים מקצועיים, אלא גם עם אפליה וגזענות שעולות מאתיופיה נאלצות לפגוש בדרכן. הרי שלא כמו במחקר של פלנקט (Plunkett, 2001), לא מדובר בקבוצה של נשים לבנות ילידות המקום, בעלות השכלה גבוהה, אלא בקבוצה קטנה יוצאת דופן מאוד של נשים אתיופיות. אפשר לשער שכדי להצליח בתנאים אלו דרושה חוויית בעלות חזקה, בצורה שאולי איננה אופיינית לנשים רבות. בנוסף, נשים אלה גדלו בתרבות פטריארכלית מאוד, שבה תחומי העיסוק העיקריים של האישה הם פנים-ביתיים. נשים אלו, אם כן, מייצגות קבוצה יוצאת דופן ומיוחדת, ויתכן כי הממצאים מדגישים עוד יותר את הצורך באמונה וביכולת להכיר בכוחות פנימיים תוך ייחוס ההצלחות לכוחות ולכישורים עצמיים, כדי לצלוח מצב שבו יש כל כך הרבה מכשולים (מגדריים, גזעניים) בדרך.

הקבוצה הגדולה ביותר היא קבוצת המרואינות שהסבירו את הצלחתן בתמיכת משפחותיהן. מדבריהן עולה שהן מצליחות להישאר מחוברות לכוחות הפנימיים שבתוכן, למשאבים ולכישורים, אך יחד עם זאת להישאר קשורות וצמודות למשפחותיהן ולקהילה. בנרטיבים שלהן יש גם בעלות ועצמאות וגם קשר. במחקרם של ויליאמס ואחרים (Williams et al., 1998) על התפתחות קריירה בקרב פסיכולוגיות יועצות, מצאו המחקרים כי רוב הנשים תיארו את ההתפתחות המקצועית כמושפעת משני הגורמים: תכנון והזדמנות. רוסו, קלי ודיקון (Russo, Kelly, & Deacon, 1991) מצאו כי נשים מצליחות הסבירו את הצלחתן המקצועית באותו אופן שבו גברים הסבירו את הצלחתם: תוצר של עבודה קשה וגורמים פנימיים אישיותיים. מחקרם של ויליאמס ואחרים (Williams et al., 1998) התמקד בנשים מצליחות, שלא כמחקרה של פלנקט (Plunkett, 2001) שראינה מדגם נשים כללי (לא מצליחות במיוחד) בשלב התפתחות של בגרות צעירה.

רוב המחקרים שנעשו עד היום בנושא נשים מצליחות עסקו בנשים לבנות בארצות-הברית (Plunkett, 2001). המחקר הנוכחי בחן נשים שהן חלק ממייעוט, נשים שחורות בחברה לבנה, וגם כאן המאפיינים של נשים מצליחות הם שילוב של חוויית בעלות וחוויית מקריות, בנוסף למקורות תמיכה. מחד גיסא, הממצאים מתאימים לספרות הקיימת, אם כי בתרבות שונה ובהקשר אחר. מאידך גיסא אפשר להניח שאולי במצבים כאלו יש חשיבות נוספת לתכונה של בעלות, ואולי אף ליכולת להרגיש בעלות וקשר גם יחד. ייתכן שבתרבות שמרנית יש חשיבות נוספת לתמיכה משפחתית או לאישור האב לאפשרות של נשים לצאת החוצה ולהצליח. כדי להצליח ייתכן כי נשים אלו צריכות גם להאמין ביכולותיהן, אך גם להישאר קשורות לתרבותן ולמשפחותיהן. לפיכך, הממצא שנראה חשוב ביותר הוא שרוב הנשים דיברו הן על גורמים חיצוניים והן על גורמים פנימיים להצלחתן. בהצגת הממצאים הודגש השוני בין הקבוצות, אך חשוב לא פחות להדגיש את הקיום הברזמני של הסברים

אלו ואת יכולתן של הנשים להיות מחוברות גם ליכולותיהן וגם לסביבה ולמשפחה, ולחוויה שלא הכול נתון בידיהן.

מאוד בולט שכמעט כל המרואיינות הדגישו גם את החיבור שלהן לתרבות והזהות האתיופית – מוסיקה, אוכל, מורשת – אך גם את זהותן כישראליות "לכל דבר". ממצאים דומים עלו ממחקרים אחרים, ולפיהם היכולת להחזיק בזהות רבת-פנים קשורה ברמות גבוהות של בריאות פיזית ונפשית (Berry & Kim, 1988; Virta et al., 2004). יתר על כן, אימוץ התרבות הקולטת תוך כדי זניחת תרבות המקור נמצאה כאופן הסתגלות אדפטיבי פחות, ומחקרים אף הצביעו על מסלול זה כעל גורם סיכון (Gil, Wagner & Vega, 2000). בשל כך, טוען ברי (Berry, 1997), על המהגר לשאוף לשלב בחייו את שתי התרבויות: תרבות המוצא ותרבות החברה הקולטת. מעניין לבחון נשים אלו דרך הפרספקטיבה הסוציולוגית של ה"אדם על קו התפר" (marginal man).

פארק (Park, 1928) במאמרו על הגירה מתאר את היהודי המהגר כאיש קו התפר, אדם שחי בתפר בין שתי תרבויות ושתי חברות, אך אף פעם לא מצליח להשתלב ולהיטמע בתוך החברה לחלוטין. הוא מדבר על אנשים ששואפים להשתלב בחברה אבל אינם מצליחים משום שהם אינם מנתקים באופן מלא את הקשרים לתרבות המוצא, וגם משום האפליה והדעות הקדומות שהם נתקלים בהם בחברה החדשה. סטונקויסט (Stonquist, 1935) ממשיך את תיאורו של פארק באמירה שאיש התפר נמצא באי-ודאות פסיכולוגית בין שני עולמות, באופן המשתקף בנפשו בקונפליקטים ובהרמוניה, משיכה ודחייה של שני עולמות אלו. איש התפר עומד על התפר בין קונפליקט חברתי לבין הזדהות. לויין (Lewin, 1948) מדגיש את שאיפותיהם של אנשים מצליחים בחברת המיעוט, ה"מנהיגים מהפריפריה" שהצליחו להתקדם מקצועית וכלכלית והשיגו הכרה מהחברה הרחבה. אך בתיאורו אנשים אלו אינם גאים בקבוצתם ואינם מעוניינים להישאר בה ולטפח אותה, אלא לעתים קרובות הם אנשים בעלי קשר "פושר" לקבוצת המוצא ושואפים להשתלב בחברה הרחבה גם במחיר של התרחקות ונטישה של קבוצת המוצא. עם זאת, גם לויין רואה את המחסומים הגזעיים שמונעים כניסה מלאה לחברה הרחבה, כך שמנהיגים אלה נשארים גם הם על קו התפר.

המרואיינות במחקר הנוכחי מספרות סיפור אחר, סיפור של גאווה וחיבור לתרבות האתיופית. יחד עם זאת הן מדגישות שהצליחו להיכנס לחברה הרחבה למרות המחסומים בדרך. אולי דווקא יכולתן של המרואיינות להישאר מחוברות מאוד לתרבות המוצא ולשורשים שלהן, יחד עם היכולת להשתלב ולרכוש זהות ישראלית, היא אינהרנטית וקריטית בתוך סיפורי ההצלחה שלהן. למרות ההשתלבות והישגיהן המרשימים של המרואיינות בחברה הישראלית הן אינן מתרחקות מן העבר. אלו אינם סיפורים של נשים "על התפר" אלא של נשים שהצליחו לגשר באופן פנימי ופסיכולוגי

על הפער התרבותי. חלקן מתייחסות בדאגה לדור הצעיר שמתרחק מהשורשים ונמצא בשטח הפקר ללא זהות. כמו שטגסט אומרת: ”מי שאין לו עבר גם לא יהיה לו עתיד. אז אני מנסה לבנות את העבר, את ההווה גם לעתיד”.

חשוב לציין כי מעבר לדגשים השונים שנתנו המרואיינות (חלקן הדגישו יותר את המרכיב הישראלי וחלקן את המרכיב האתיופי), המאפיין הבולט הוא תפיסתן החיובית את זהותן התרבותית. כל הנשים ביטאו גאווה, אהבה וחיבור לזהותן האתנית. טרטקובסקי (Tartakovsky, 2009), במחקרו על מתבגרים עולים מחבר העמים, מבדיל בין זהות אתנית לבין ההערכה של אותה זהות אתנית. הוא מדגיש את ההבדל בין חוויית ההשתייכות לבין ההערכה הקוגניטיבית והרגשית לגביה. גם ממחקרם של וולש וטרטקובסקי (Walsh & Tartakovsky, 2011) עולה שמה שחשוב בהסתגלות שלאחר עלייה היא תפיסה חיובית כלפי הזהות ולא רק חוויה של השתייכות. מהממצאים במחקר הנוכחי עולה כי מעבר לחוויה של חיבור לשתי תרבויות, ורציפות הזהות שחיבורים אלו מאפשרים, ההערכה החיובית לגבי הזהות היא דבר בסיסי ומרכזי בחוויה של המרואיינות.

ממצאי המחקר משתמעת יכולתן של המרואיינות להחזיק במורכבות, גם בזהות האתנית וגם בהסברים השונים להצלחתן. באותה מידה שהן מצליחות להחזיק בתפיסת עצמן כבעלות יכולת, משאבים וכוחות, הן גם חוות את עצמן כנעזרות במשפחה מעודדת ותומכת. כמו שהן חוות את עצמן כישראליות, משולבות בחברה הישראלית, הן גם חוות את עצמן קשורות מאוד לתרבות האתיופית. בתיאוריהן העצמיים יש תחושה של אינטגרציה והעדר צורך בבחירה דיכוטומית. הן ”גם וגם”, והן גאות בזה:

השילוב של כמה עולמות שהייתי חיה בהם השפיעו על האופי שלי, על האישיות שלי. זה מה שעשה אותי ייחודית. (אביבית)

נשים אתיופיות עולות בישראל שמעוניינות להתקדם מקצועית אכן צריכות להחזיק בו זמנית מכלול של זהויות: נשים (שחורות), עולות, אתיופיות וישראליות, הרבה פעמים אימהות או נשים שמחזיקות בית בתרבות פטריארכלית ונשות מקצוע. ייתכן שהיכולת להצליח במשימה זו כרוכה ביכולתן של המרואיינות לחבר את שלל החוויות ולשמור על המורכבות רבת הפנים שבחייהן. במחקרה על מורכבות העצמי מציעה לינוויל (Linville, 1985, 1987) שייצוג מורכב של העצמי מסייע בהתמודדות עם אירועי חיים מלחיצים, ושהבדלים בין-אישיים בפגיעות ללחץ קשורים להבדלים בין-אישיים במורכבות של ייצוגי העצמי: ככל שיש ייצוג עצמי מורכב יותר ואינטגרטיבי יותר יש יותר חוסן וכוחות לעמוד מול לחצים. נראה כי היכולת להחזיק בצורה הרמונית ואינטגרטיבית מגוון זהויות הופכת אצל המרואיינות למשאב פנימי, המחסן ונותן כוח בדרכן הלא פשוטה. מעבר לחשיבות של זהות אתנית אינטגרטיבית שנרונה בספרות

על הגירה כמשאב להסתגלות, הרי לדעתנו זהות עצמית, המאופיינת במורכבות ואינטגרציה, חשובה להסתגלות ולהצלחה בחברה חדשה.

מגבלות המחקר והשלכותיו

ראיונות העומק והניתוח האיכותני סיפקו לנו הבנה עשירה של חוויית ההצלחה והזהות האתנית בקרב קבוצה מיוחדת של נשים מצליחות. מטרת המחקר הייתה להבין קבוצה ייחודית זו, אף על פי שאינה מייצגת את הרוב וגם בגלל כך. אם כן, מגבלה זו של המחקר היא גם מקור כוחו וחשיבותו: בתקופה שהקהילה האתיופית בישראל מתמודדת עם חוויות של גזענות ומחסומים חברתיים (Walsh & Tuval-Mashiach, 2012) חשוב להתמקד דווקא בקבוצה מצליחה זו. עם זאת, יש כמה מגבלות למחקר הנוכחי: המדגם הקטן והטבע האקספלורטיבי של המחקר. את הראיונות ערכה מראיינת אתיופית, בת אותה קהילה של המרואיינות, בעברית. ייתכן ששתי עובדות אלו השפיעו על הראיונות, ואולי המרואיינות היו מדברות אחרת עם מראיינת מחוץ לקהילה, או אילו התקיימו הראיונות באמהרית, או עם מראיין גבר. אמנם הדמיון בין המראיינת למרואיינות אפשר קרבה ופתיחות, אך אולי גם הגביל או חסם. כל המרואיינות נולדו באתיופיה ועלו לארץ, ומחקר נוסף דרוש כדי להבין את התפיסה והחוויה של נשים שנולדו בישראל (הדור השני). מחקרים מצביעים על הקושי המיוחד של עולים בני הדור השני הנמצאים בקונפליקט זהות וחוויה של ניכור (Goldblatt & Rosenblum, 2007) והעדר עוגן בזהות. בנוסף, חשוב לחקור גם נשים מצליחות מקהילות מיעוט אחרות, ואולי גם באופן כללי אנשים מקבוצות מיעוט שמתמודדים עם מחסומים (מגדר, צבע, מוצא, מיניות) מרובים להתקדמות כדי לבדוק אם סיפוריהם מאופיינים באותה מורכבות וחיבורים בין חלקי הזהות.

למחקר זה יש השלכות אקדמיות וטיפוליות. מבחינה אקדמית מוצעת כאן הרחבה לדיאלוג דל בתחום של הצלחה, במיוחד בקרב נשים מקבוצות מיעוט. ברובד הטיפולי והחינוכי המחקר מדגיש את היכולת האינטגרטיבית של נשים שמצליחות, כלומר היכולת שלהן לחבר בין חלקים מורכבים ורבים של אישיותן. על פי התוצאות חשוב לעזור לנשים מהגרות להחזיק במורכבות זהותן האישית: להרגיש חיבור ליכולות שלהן אך גם להרגיש את החשיבות של הקשרים המשפחתיים והבין-אישיים ובכך להישאר קשורות לתרבותן. לבסוף, המחקר גם מדגיש את ההערכה החיובית של המרואיינות כלפי זהותן וכלפי עצמן באופן כללי. אין זו עובדה מפתיעה כמובן, והיא יכולה להיות גורם או תוצאה של ההצלחה, אך כך או כך זוהי תזכורת חשובה למרכזיות של ערך עצמי ושל תפיסה עצמית חיובית בדרך להצלחה. אף על פי שבאופן היסטורי ישראל מעודדת מדיניות של היטמעות (Liebkind, Horenczyk, & Schmitz, 2003; Bourhis & Dayan, 2004) ותפיסה דיכוטומית של זהות אתנית, מן

”מחוכרת וממשיכה... שומרת על האיזון”: נשים אתיופיות מצליחות בישראל

הממצאים עולה החשיבות של עבודה עם הדור הצעיר על חיזוק הערך העצמי באמצעות חיבור למורשת התרבותית, חיזוק הקשר לתרבות המוצא לצד השתלבות בחברה הישראלית, ועידוד התקדמות, מוטיבציה להישגים, התמדה ועקשנות בצד חיבור למשפחה ולקהילה. המרואינות במחקר הנוכחי מצליחות להישאר קשורות למשפחותיהן, לקהילתן ולתרבותן, אך גם להרגיש חיבור עם החברה הישראלית, ויש להן חוויה של בעלות ויכולת, ובכך משמשות דוגמה לדורות הבאים ואתגר לתפיסה המדגישה היטמעות בלבד בחברה הישראלית.

מקורות

- בודובסקי, ד., דוד, י., ברוך, ע., וערן, י. (1994). יהודי אתיופיה כמעבר בין תרבותי: המשפחה ומעגל החיים. ירושלים: ג'וינט.
- דולב-גנדלמן, א. (1989). יהודי אתיופיה בישראל: תמונות משפחתיות, מצב רב-פנים. המכון לחקר הטיפוח בחינוך, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2011). השנתון הסטטיסטי לישראל. http://www.cbs.gov.il/shnaton62/st02_24x.pdf
- וייל, ש. (1991). משפחות חד הוריות בקרב עולי אתיופיה בישראל. המכון לחקר הטיפוח בחינוך. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- מנדלצווייג, ר. (1991). יהודי אתיופיה. ירושלים: מרכז ההסברה.
- סלמון, ה. (1993). ביתא ישראל ושכניהם הנוצרים באתיופיה. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- עפרוני, ל. (1980). קידום ושכר של נשים בשירות הממשלתי בישראל. ירושלים: חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- שבתאי, מ. (2001). לחיות עם זהות מאוימת. מגמות, 41, 97–112.
- שבתאי, מ. וקסן ל. (2005). מולועלם: נשים ונערות יוצאות אתיופיה במרחבים, עולמות ומסעות בין תרבויות. הוצאת לשון צחה.
- Almqvist, K., & Broberg, A. G. (1999). Mental health and social adjustment in young refugee children 3-and-a-half years after their arrival in Sweden. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38, 723–730.
- Ancis, J., & Phillips, S. (1996). Academic gender bias and women's behavioral agency. *Journal of Counseling & Development*, 75, 131–137.
- Arieli, A., Gilat, I., & Aycheh, S. (1996). Suicide among Ethiopian Jews: A survey conducted by means of a psychological autopsy. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 184, 317–319.
- Bateson, M. C. (2001). *Composing a life*. New York: Grove Press.
- Ben-David, A., & Ben-Ari, A. T. (1997). The experience of being different: Black Jews in Israel. *Journal of Black Studies*, 27, 510–527.
- Ben-Eliezer, U. (2004). Becoming a black Jew: Cultural racism and anti-racism in contemporary Israel. *Social Identities*, 10, 245–266.

- Ben-Ezer, G. (2002). *The Ethiopian Jewish exodus: Narratives of the migration journey to Israel 1977–1985*. London: Routledge.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology, 46*, 5–34.
- Berry, J. W. (1998). Acculturation and health: Theory and research. In S. S. Kazarian & D. R. Evans (Eds.), *Cultural clinical psychology: Theory, research and practice* (pp. 39–57). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Berry, J. W., & Kim, U. (1988). Acculturation and mental health. In R. P. Dasen, J. W. Berry, & N. Sartorius (Eds.), *Health and cross-cultural psychology: Toward applications. Cross-cultural research and methodology series, Vol. 10* (pp. 207–236). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Betz, N. E., & Fitzgerald, L. F. (1987). *The career psychology of women*. Orlando, FL: Academic Press.
- Betz, N. E., & Hackett, G. (1987). Concept of agency in educational and career development. *Journal of Counseling Psychology, 34*, 299–308.
- Bourhis, R. Y., & Dayan, J. (2004). Acculturation orientations towards Israeli Arabs and Jewish immigrants in Israel. *International Journal of Psychology, 39*, 118–131.
- Boyd, M. (1986). Immigrant women in Canada. In R. J. Simon & C. B. Brettell (Eds.), *International migration: The female experience* (pp. 45–61). Totowa, NJ: Rowman & Allanheld.
- Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry, 18*, 1–21.
- Budescu, D. V., & Bruderman, M. (1995). The relationship between the illusion of control and the desirability bias. *Journal of Behavioral Decision Making, 8*, 109–125.
- Clausen, J. S. (1991). Adolescent competence and the shaping of the life course. *American Journal of Sociology, 96*, 805–842.
- Dion, K. K., & Dion, K. L. (2001). Gender and cultural adaptation in immigrant families. *Journal of Social Issues, 57*, 511–521.
- Espiritu, Y. L. (1999). Gender and labor in Asian immigrant families. *American Behavioral Scientist, 42*, 628–647.
- Fitzgerald, L. F., Fassinger, R. E., & Betz, N. E. (1995). Theoretical advances in the study of womens career development. In W. B. Walsh & S. H. Osipow (Eds.), *Handbook of vocational psychology: Theory, research, and practice* (pp. 67–109). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Gil, A. G., Wagner, E. F., & Vega, W. A. (2000). Acculturation, familism, and alcohol use among Latino adolescent males: Longitudinal relations. *Journal of Community Psychology, 28*, 443–458.
- Glazer, B. G. (1978). *Theoretical sensitivity*. Mill Valley, CA: Sociological Press.
- Goldblatt, H., & Rosenblum, S. (2007). Navigating among worlds: The experience of Ethiopian adolescents in Israel. *Journal of Adolescent Research, 22*, 585–611.
- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Horenczyk, G., & Schmitz, P. (2003). The interactive nature of acculturation: Perceived discrimination, acculturation attitudes and stress among young ethnic repatriates in Finland, Israel and Germany. *International Journal of Intercultural Relations, 27*, 79–97.

- Kaniel, S. (1990). The influence of mediation on working memory: Differences between Ethiopian immigrants and Israelis. *Psychologia: Israel Journal of Psychology*, 2, 57–67.
- Kaplan, S., & Salamon, H. (1998). *Ethiopian immigrants in Israel: Experience and prospects*. London: The Institute for Jewish Policy Research (JPR).
- Kastener, A., Woode, A., & Hinson, R. (2005). Successful women in marketing: An exploratory Ghanaian study. *Gender and Behaviour*, 3, 348–360.
- Kessler, D. (1985). *The Falashas: The forgotten Jews of Ethiopia*. New York: Schocken Books.
- Lefcourt, H. M. (1966). Internal versus external control of reinforcement: A review. *Psychological Bulletin*, 65, 206–220.
- Leitman, E. (1995). Migration and transitions: Three generations of Ethiopian women. In S. Kaplan, T. Parfitt, & E. Trevisan-Semi (Eds.), *Between Africa and Zion: Proceedings of the first international congress of the society for the study of Ethiopian Jewry* (pp. 166–178). Jerusalem, Israel: Ben-Zvi Institute.
- Leitman, E., & Weinbaum, E. (1999). Israeli women of Ethiopian descent. In T. Parfitt & E. Trevisan Semi (Eds.), *The Beta Israel in Ethiopia and Israel* (128–136). New York: Routledge.
- Lewin, K. (1948). *Resolving social conflicts*. New York: Harper and Row.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lim, I. S. (1997). Korean immigrant women's challenge to gender inequality at home. *Gender & Society*, 11, 31–51.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Linville, P. W. (1985). Self-complexity and affective extremity: Don't put all of your eggs in one cognitive basket. *Social Cognition*, 3, 94–120.
- Linville, P. W. (1987). Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 663–676.
- McAdams, D. P., Josselson, R., & Lieblich, A. (2001). *Turns in the road: Narrative studies of lives in transition*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Nath, D. (2000). Gently shattering the glass ceiling: Experiences of Indian women managers. *Women in Management Review*, 15, 44–52.
- Noh, S., Speechley, M., Kaspar, V., & Wu, Z. (1992). Depression in Korean immigrants in Canada I: Method of the study and prevalence of depression. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 180, 573–577.
- Offer, S. (2007). The Ethiopian community in Israel: Segregation and the creation of a racial cleavage. *Ethnic and Racial Studies*, 30, 461–480.
- Ojanuga, D. (1993). The Ethiopian Jewish experience as blacks in Israel. *Journal of Black Studies*, 24, 147–158.
- Park, R. E. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*, 33, 881–893.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Plunkett, M. (2001). Serendipity and agency in narratives of transition: Young adult women. In D. P. McAdams, R. Josselson, & A. Lieblich (Eds.), *Turns in the road: Narrative studies of lives in transition* (pp. 151–175). Washington, DC: American Psychological Association.
- Punnett, B. J., Duffy, J. A., Fox, S., Gregory, A., Lituchy, T. R., Monserrat, S. I., M. R. Olivás-Lujan, N. M. Bastos, & F. Santos. (2006). *Successful professional women of the Americas: From polar winds to tropical breezes*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Pyke, K. D., & Johnson, D. L. (2003). Asian American women and racialized femininities: “Doing” gender across cultural worlds. *Gender & Society, 17*, 33–53.
- Remennick, L. I. (1999a). Women of the sandwich generation and multiple roles: The case of Russian immigrants of the 1990s in Israel. *Sex Roles, 40*, 347–378.
- Remennick, L. I. (1999b). Women with a Russian accent in Israel: On the gender aspects of immigration. *European Journal of Women’s Studies, 6*, 441–461.
- Ringel, S., Ronell, N., & Getahun, S. (2005). Factors in the integration process of adolescent immigrants: The case of Ethiopian Jews in Israel. *International Social Work, 48*, 63–76.
- Rotter, J. B. (1975). Some properties and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 43*, 56–67.
- Russo, N. F., Kelly, R. M., & Deacon, M. (1991). Gender and success-related attributions: Beyond individualistic conceptions of achievement. *Sex Roles, 25*, 331–350.
- Schwartz, S. J., Montgomery, M. J., & Briones, E. (2006). The role of identity in acculturation among immigrant people: Theoretical propositions, empirical questions, and applied recommendations. *Human Development, 49*, 1–30.
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., & Jarvis, L. H. (2007). Ethnic identity and acculturation in Hispanic early adolescents: Mediated relationships to academic grades, prosocial behaviors, and externalizing symptoms. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 13*, 364–373.
- Semyonov, M. (1980). The social context of women’s labor force participation: A comparative analysis. *American Journal of Sociology, 86*, 534–550.
- Stonequist, E. V. (1935). The problem of the marginal man. *American Journal of Sociology, 41*, 1–12.
- Stremikis, B. A. (2002). The personal characteristics and environmental circumstances of successful women musicians. *Communication Research Journal, 14*, 85–92.
- Tartakovsky, E. (2009). The psychological well-being of unaccompanied minors: A longitudinal study of adolescents immigrating from Russia and Ukraine to Israel without parents. *Journal of Research on Adolescence, 19*, 177–204.
- Tomlinson-Keasy, C. (1990). The working lives of Terman’s gifted women. In H. Grossman & N. Chester (Eds.), *The experience and meaning of work in women’s lives* (pp. 213–240). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Turner, C. W. (2007). Psychosocial barriers to black women’s career development. In J. V. Jordan (Ed.), *Women’s growth in diversity* (pp. 162–175). London: Guilford Press.
- Umana-Taylor, A. J., & Shin, N. (2007). An examination of ethnic identity and self-esteem

”מחברת וממשיכה... שומרת על האיזון”: נשים אתיופיות מצליחות בישראל

with diverse populations: Exploring variation by ethnicity and geography. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 13, 178–186.

Virta, E., Sam, D. L., & Westin, C. (2004). Adolescents with Turkish background in Norway and Sweden: A comparative study of their psychological adaptation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 15–25.

Walsh, S. D., Edelstein, A., & Vota, D. (in press). The relationship between ethnic identity and suicidal ideation and behavior among Ethiopian adolescents in Israel. *European Psychologist*.

Walsh, S. D., & Horenczyk, G. (2001). Gendered patterns of experience in social and cultural transition: The case of English-speaking immigrants in Israel. *Sex Roles*, 45, 501–528.

Walsh, S. D., & Shulman, S. (2006). Gender-related needs, challenges, and dangers in the immigration experience in Israel of emerging adults from the Former Soviet Union. *Sex Roles*, 54, 533–546.

Walsh, S. D., & Tartakovsky, E. (2011). The relationships between different components of national identities and psychosocial adjustment among high-school adolescent immigrants from Russia and Ukraine in Israel. *European Journal of Developmental Psychology*, 8, 452–475.

Walsh, S. D., & Tuval-Mashiach, R. (2012). Ethiopian emerging adult immigrants in Israel: Coping with discrimination and racism. *Youth and Society*, 44, 49–75.

Weil, S. (2004). Ethiopian Jewish Women. *Nashim*, 8, 73–86.

Williams, E. N., Soeprapto, E., Like, K., Touradji, P., Hess, S., & Hill, C. E. (1998). Perceptions of serendipity: Career paths of prominent academic women in counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 45, 379–389.

